

O'ZBEKISTONDA AUDITORLIK FAOLIYATINING HOZIRGI HOLATI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Chinberdiyev Po'latjon Lochinboyevich

Andijon Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NOTM.

Iqtisodiyot kafedrası katta o'qituvchisi (tel. +998994331233)

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida auditning hozirgi holati, uning me'yoriy-huquqiy bazasi, audit bozorining tuzilishi va rivojlanishning asosiy masalalari ko'rib chiqilgan. Xalqaro audit standartlarining milliy amaliyotga ta'siri tahlili o'tkazildi va asosiy muammolar — malakali kadrlarning yetishmasligi, mintaqaviy rivojlanishning notekisligi va it-audit va ekologik audit kabi yangi texnologiyalardan foydalanishning cheklanganligi aniqlandi. Davlat tomonidan tartibga solish choralari va auditorlik sektorini raqamli o'zgartirish istiqbollari qayd yetilgan. Ish rasmiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va tegishli tashkilotlarning hisobotlarini tahlil qilishga asoslangan. Tadqiqot natijalari auditorlik faoliyatini rivojlantirishga, shu jumladan kasbiy ta'lim sifatini oshirishga va audit sifatini nazorat qilishni kuchaytirishga tizimli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi, bu esa mamlakatning moliyaviy shaffofligi va investitsion jozibadorligini mustahkamlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, audit, ekologiya, texnologiya, kasbiy ta'lim, investitsiya, shaffoflik, transformatsiya, infratuzilma, Internet, biznes markazlari.

Kirish

Auditorlik tekshiruv moliyaviy-iqtisodiy tizimning muhim y elementi bo'lib, xo'jalik yurituvchi subektlarning moliyaviy hisobotlarining shaffofligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Iqtisodiy islohotlar va jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv sharoitida auditni rivojlantirish O'zbekiston uchun alohida ahamiyatga ega. So'nggi yillarda mamlakatda auditning xalqaro standartlari (ISA) bilan uyg'unlashish va auditorlik xizmatlari sifatini oshirish istagini aks yettiruvchi normativ-huquqiy bazada sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Biroq, ijobiy o'zgarishlar fonida muhim muammolar saqlanib qolmoqda-malakali kadrlarning yetishmasligi, ixtisoslashtirilgan audit sohalarining cheklangan rivojlanishi, mintaqalar bo'yicha bozorning notekis rivojlanishi va raqamlashtirishning yetarli yemasligi. Shu munosabat bilan auditning hozirgi holatini tahlil qilish, asosiy to'siqlarni aniqlash va sohani barqaror rivojlantirish uchun samarali yechimlarni topish muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi xalqaro tajriba va milliy sharoitlarni hisobga olgan holda O'zbekistondagi auditning hozirgi holatini har tomonlama tahlil qilish, muammolar va uni rivojlantirish istiqbollarini aniqlashdan iborat.

O'tkazilgan tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasida auditning hozirgi holatining quyidagi asosiy xususiyatlari va tendensiyalarini aniqladi:

O'zbekistonda auditorlik faoliyati tadbirkorlik subyektlari hisobotlarining shaffofligi va ishonchliligini ta'minlovchi moliyaviy-iqtisodiy tizimning muhim elementi hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatda auditni, xalqaro standartlarni hisobga olgan holda takomillashtirish bo'yicha jiddiy qadamlar qo'yilmoqda. O'zbekistonda auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi asosiy normativ-huquqiy hujjat "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunidir (2021 yilda o'zgartirilgan). U auditorlik amaliyotining maqsadlari, vazifalari va talablarini belgilaydi,

litsenziyalash va tartibga solish tartiblarini belgilaydi. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligining normativ hujjatlari, ISA lari qoidalari (auditning xalqaro standartlar), shu jumladan moslashtirilgan shaklda ham qo'llaniladi.

2025 yil boshida O'zbekistonda 100 dan ortiq litsenziyalangan auditorlik tashkilotlari ro'yxatga olingan bo'lib, ulardan 70 dan ortig'i bozorda faol faoliyat yuritmoqda. Ular orasida, BDO Uzbekistan mamlakatda faoliyat yuritayotgan eng yirik xalqaro auditorlik firmalaridan biridir; Grant Thornton Uzbekistan audit va konsalting xizmatlarini ta'minlovchi global tarmoqning bir qismidir; RSM Central Asia o'rta va yirik biznes bozorida faol ishlamoqda; «TRAST-AUDIT», «UZAUDITCONSULT», «TASHKENTAUDIT» AK lari ko'p yillik tajribaga ega mahalliy tashkilotlardir. Ko'pgina yirik auditorlik kompaniyalari nafaqat auditorlik, balki buxgalteriya hisobi, soliq va yuridik xizmatlarni ham taqdim etib kelmoqdalar.

O'zbekistonda auditning uchta shakli mavjud. Bu mustaqil auditorlik tashkilotlari tomonidan mijozlarning tashabbusi bilan yoki qonun talablariga muvofiq majburiy ravishda o'tkaziladigan tashqi audit. Majburiy tashqi audit, aksiyadorlik jamiyatlari, banklar, sug'urta kompaniyalari va qonun hujjatlarida ko'rsatilgan boshqa tashkilotlarda o'tkaziladi. Ikkinchisi, ichki audit kompaniyaning o'zi xodimlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat bo'lib yirik kompaniyalar va banklarda keng rivojlanib bormoqda. Uning vazifasi moliyaviy, ishlab chiqarish va operatsion xavflarni aniqlash va oldini olishdan iboratdir. Uchinchisi, Hisob palatasi, Moliya vazirligi, Davlat moliyaviy nazorati va korrupsiyaga qarshi kurash agentligi tomonidan amalga oshiriladigan Davlat auditi va moliyaviy nazoratidir. Davlat auditi budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini baholashga, korrupsiya va moliyaviy huquqbuzarliklarga qarshi kurashishga qaratilgan.

Hozirgi kunda O'zbekiston audit bozorida ko'plab rivojlanagan iqtisodiyotlarga xos konsentratsiya va markazlashuv belgilari namoyon bo'lmoqda. Auditorlik faoliyatining eng faol va rivojlangan qismi poytaxt Toshkent shahrida joylashgan. Bu bir qancha asosiy omillar bilan bog'liq: korporativ sektor, banklar va Davlat korxonalarining Toshkent shahrida joylashganligi; a) infratuzilmani rivojlanishiga (malakali kadrlar mavjudligi, barqaror Internet, biznes markazlari) bog'liq; b) nazorat qiluvchi organlar va xalqaro vakilliklarga yaqinligi.

O'zbekistondagi auditorlik tashkilotlarini hajmi va ixtisosligi bo'yicha taxminan uch toifaga bo'lish mumkin: a) xalqaro audit tarmoqlari BDO Uzbekistan, Grant Thornton, RSM Central Asia, Kreston, Moore va boshqa shu kabi brendlar bilan namoyon bo'ladi. Ularning asosiy mijozlari yirik korporatsiyalar, banklar, xolding kompaniyalari va transmilliy korxonalaridir. Ular quyidagi keng spektrli xizmatlarni taklif etishmoqda: audit, soliq konsalting, MHXS hisobotlari transformatsiyasi. b) O'rta milliy auditorlik kompaniyalari, odatda kichik va o'rta biznesdagi majburiy tekshiruvlar, buxgalteriya hisobini yuritish va hisobotlarni taqdim etish bilan shug'unlanadi. TRAST-AUDIT, Tashkent audit, Uzauditconsult o'rta milliy auditorlik kompaniyalarining taniqli vakillar hisoblanishadi. Ko'p xollarda ushbu firmalar raqobatbardoshlikni oshirish uchun ittifoq yoki norasmiy sheriklik tuzadilar. c) kichik mahalliy auditorlik firmalari va xususiy auditorlar asosan mintaqa darajasida ishlaydi, ular kamdan-kam xollarda yirik loyihalar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bunga asosiy sabablardan biri bu xalqaro standartlarga muvofiq ish tashkil qilish uchun yetarli resurslarga ega emasligi va malakalarini oshirish imkoniyatlarining cheklanganligidir.

O'zbekiston auditorlar assotsiatsiyasi va ekspertlar ma'lumotlariga ko'ra, bozor hajmining qariyb 80 foizi 10-15 ta yirik kompaniyalar qo'lida to'plangan. Ular energetika, telekommunikatsiya, bank va xorijiy investorlar kabi serdaromad segmentda faoliyatini olib borishadi. Bozorning qolgan qismi asosan mintaqalarda faoliyat yuritadigan o'nlab kichik kompaniyalar va individual auditorlar o'rtasida taqsimlangan. Bu sohadagi yana bir jiddiy muammo Poytaxt (Toshkent shahri) va mamlakatning boshqa viloyatlari o'rtasida auditorlik xizmatlarining notekis rivojlanishi bo'lib qolmoqda: Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm, Namangan viloyatlarida malakali auditorlarning yetishmasligi sezilmoqda. Kichik korxonalar va kichik biznesning ustunligi tufayli auditorlik xizmatlariga talab past. Hududlardagi budjet tashkilotlari ko'pincha poytaxt auditorlar xizmatidan foydalanishmaydi, mahalliy audit xodimlari esa har doim ham zamonaviy malaka talablarga javob bera olmaydi.

Raqamlashtirish va barqaror rivojlanishning o'sib borayotgan muammolariga qaramay, a) it-audit (axborot tizimlari va jarayonlari auditi), b) axborot xavfsizligi auditi, v) ekologik audit (ekologik standartlarga muvofiqlik auditi) kabi sohalar rivojlanishning boshlang'ich bosqichida qolib ketmoqda. Aksariyat auditorlik kompaniyalari ixtisoslashtirilgan (Case Ware, ACL, IDEA) dasturiy yechimlardan foydalanmaydilar va qo'lda yoki Yexcelda audit o'tkazishda davom etadilar, bunga sabab dasturiy ta'minot litsenziyalarining narxlarining yuqoriligi va zamonaviy IT mutaxassislarining yetishmasligi bilan bog'liq. Ikkinchi sabab-aksariyat auditorlik tashkilotlari o'rtasida zarur vakolatlarining yo'qligi; korxonalar tomonidan auditorlarga bo'lgan talabning yetarli emasligi; Nizom va standartlar darajasida tartibga solinmaganligi; auditni barqaror rivojlantirish va raqamli o'zgartirishga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish imkoniyatining cheklanganligi.

O'zbekiston auditorlar assotsiatsiyasi va boshqa tegishli tashkilotlar kabi Professional uyushmalar kadrlarni o'qitish, sertifikatlash, qayta tayyorlash uchun seminarlar va o'quv kurslarini tashkil qilish bilan shug'unlanishlari kerak. Bu o'z navbatida, mintaqaviy ishtirokchilarining, Hisobot va MHXS kabi zamonaviy malaka oshirish kurslari kamligidan shikoyat qilishlariga sabab bo'lmoqdalar.

O'zbekistonda auditning rivojlanishi chuqur institutsional va iqtisodiy islohotlar sharoitida amalga oshirilmoqda. Ijobiy o'zgarishlar — qonunchilikning yangilanishi, xalqaro hamkorlikning rivojlanishi va shaffoflikka bo'lgan talabning ortib borayotganiga qaramay, auditorlik xizmatlarining barqaror o'sishi va sifatini oshirishga to'sqinlik qiladigan bir qator tizimli muammolar mavjud. Avvalo, bu malakali kadrlarning yetishmasligi (ayniqsa, ACCA, CPA, CIPA, Dip IFR bilimlari bilan professional o'qitilgan auditorlarning yetishmasligi). Buning sababi-kasbiy ta'lim olish imkoniyatlarining cheklanganligi, xalqaro sertifikatlarining yuqori narxi va, albatta, xodimlarning yirik xorijiy kompaniyalarga yoki chet elga chiqib ketishlari bo'lmoqda.

Respublikaning ayrim hududlarida malakali kadrlar yetishmasligi va raqobatning pastligi tufayli ko'plab yirik korxonalar Toshkent shahridan auditorlarni taklif qilishga yoki boshqa mamlakatlar kompaniyalari bilan ishlashga majbur bo'lmoqda, bu esa xarajatlarning oshishiga va auditorlik xizmatining kamayishiga olib keladi. Bundan tashqari audit sifatini yaxshilash uchun motivatsiyaning yo'qligi va tartibga soluvchi tashkilotlar tomonidan sifat nazorati tizimining yetarli emasligi sabab bo'lmoqda. Ko'pgina audit teshiruvlari rasmiyatchilik uchun o'tkaziladi va mijozlar ko'pincha auditorlarni mijozning moliyaviy ahvolini chuqur tahlil qilmasdan yoki jiddiy qoidabuzarliklarni aniqlamasdan "ko'rsatish uchun" tanlaydilar. Bu xolatlarga O'zbekiston Respublikasi hisob palatasining 2022 yildagi hisobotlariga ko'ra, hisob palatasi aksiyadorlik jamiyatlari va davlat korxonalari tomonidan taqdim etilgan majburiy auditorlik hisobotlarining 40% dan ortig'i "shablon" ekanligini va kompaniyalarning haqiqiy moliyaviy holatini aks ettirmaganligini aniqlaganligini misol qilib o'tishimiz mumkin.

Shuningdek, hisobotda auditorlik faoliyati natijalari va davlat moliyaviy nazorati sohasidagi aniqlangan muammolar to'g'risida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. O'rganish yakunlari bo'yicha taqdim qilingan ma'lumotlarga ko'ra, 2022 yilda hisob palatasi davlat moliyaviy nazoratining barcha tadbirlarini ro'yxatdan o'tkazishga imkon beradigan Davlat Audit dasturiy loyihasini amalga oshirdi (ach.gov.uz). Hisobotda hisob palatasi tomonidan davlat xaridlarida 4,5 trln. so'm miqdorida kamchiliklar aniqlangani qayd etilgan. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida 2024 yilda 3,7 trln.so'm miqdorida budget mablag'larining maqsadsiz sarflari oldi olingan, bundan tashqari vazirlik va idoralarning 9,2 trln. so'm samarasiz xarajatlari optimallashtirildi, 2,3 trln. so'm moliyaviy hisobotlardagi kamchiliklar oldi olindi.

Ko'pincha korxonalarning korporativ boshqaruvda ichki auditning roli rasmiyatchilik uchun mavjud bo'lib, u korxonadagi xavflarni aniqlash va oldini olish funksiyalarini bajarmaydi qolaversa korxona strategik boshqaruvida ham qatnashmaydi. Korxona boshqaruv tizimida ichki auditning rolini tushunmaslik ichki auditorlarning korxona raxbariyati oldida hisobot berishiga va mustaqilligining yo'qolishiga olib keladi.

Respublikada auditning maxsus shakllari yani axborot xavfsizligi auditi va barqaror rivojlanish auditi (ekologik audit) kabi ixtisoslashtirilgan auditorlik shakllari uchun cheklangan bozor mavjud bo'lib, bu me'yoriy-huquqiy bazaning yetishmasligi, yuqoridagi yo'nalishlar bo'yicha malakali mutaxassislar va kompaniyalarning yetishmasligi va kompaniyalar tomonidan bu yo'nalishlarga bo'lgan talabning pastligi.

2023 yilda O'zbekiston "yashil iqtisodiyot" ga o'tishni e'lon qildi, lekin MDHning bir qator mamlakatlarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ekologik audit o'tkazish majburiy bo'lib qolmadi. Moliya va davlat idoralari ko'pincha audit natijalariga, ayniqsa kichik kompaniyalarga ishonchsizlik bilan qaraydi. Ushbu ishonchsizlik mijozlar va auditorlar o'rtasidagi korrupsiya va til birlashtirish holatlari hamda mintaqalar va kompaniyalar bo'yicha audit xulosalari sifatining mavjud talablarga javob bermasligi va auditorlik tashkilotlari uchun jamoatchilik reytingining yo'qligi tufayli yuzaga keldi.

Albatta Respublikada auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy baza mavjud, ammo Moliya vazirligining resurslarini cheklanganligi, auditorlar o'rtasida rotatsiya qilish mexanizmining yo'qligi va sifatsiz audit uchun javobgarlik mavjud emasligi, auditorlik nazorati sifati ustidan nazoratning yo'qligi, mavjud qoidabuzarliklar va etiket zaifligicha qolmoqda. Ushbu muammolarning murakkabligi tizimli yondashuvni talab qiladi: sifat nazoratini kuchaytirish, ta'limni isloh qilish, mintaqaviy auditorlik kompaniyalarini qo'llab-quvvatlash, shuningdek auditning ixtisoslashtirilgan shakllariga bo'lgan talabni rag'batlantirish kerak. Ushbu choralarsiz zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan barqaror, professional va samarali audit bozorining rivojlanishini ta'minlash mumkin emas.

Vazirlik va idoralarda davlat moliyaviy nazorati sifatini yanada kuchaytirish va ichki audit tizimini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 10 iyuldagi 10-sonli qarori qabul qilindi, unga ko'ra xalqaro tajriba asosida auditning strategik va axborot texnologiyalari turlarini joriy etish ko'zda tutilgan. Ushbu chora-tadbirlar davlat mablag'laridan foydalanish samaradorligi va shaffofligini oshirish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida davlat auditi tizimini mustahkamlashga qaratilgan.

O'zbekistonda audit tizimi faol o'zgarishlar jarayonini boshdan o'tkazmoqda. Auditning xalqaro standartlari bilan yanada uyg'unlashtirish, raqamli transformatsiya, yuqori malakali kadrlar tayyorlash va auditorlarning mustaqil o'zini o'zi boshqarish tashkilotlarini rivojlantirish istiqbolli yo'nalishlar qatoriga kiradi. Mavjud muammolarga qaramay, rivojlanish uchun barcha me'yoriy-huquqiy asoslar mavjud, auditorlik xizmatlari sifatini oshirish, bozor imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro standartlarni joriy etish bo'yicha ijobiy dinamika mavjud. Bularning barchasi moliyaviy shaffoflikni yanada rivojlantirish va mamlakat iqtisodiyotiga ko'proq sarmoya jalb qilish uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

Xulosa

O'zbekistonda auditning hozirgi holati faol institutsional o'zgarishlar, tartibga solishning normativ-huquqiy bazasini mustahkamlanishi va xalqaro standartlarning integratsiyasi bilan tavsiflanadi. Biroq, litsenziyalangan tashkilotlar sonining ko'payishi va xizmatlar turlarining kengayishi bilan bir qatorda, sohaning rivojlanishini cheklaydigan muammolar yani malakali kadrlar yetishmasligi, raqamlashtirishning past darajasi, auditning ixtisoslashtirilgan shakllarining zaif rivojlanishi va mintaqaviy nomutanosibliklar mavjud bo'lib qolmoqda.

Audit bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun tizimli yondashuv zarur, shu jumladan kasb-hunar ta'limi sohasidagi islohotlar, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, auditorlik nazoratlarining sifatini nazorat qilishni kuchaytirish va ixtisoslashtirilgan auditorlik xizmatlariga bo'lgan talabni rag'batlantirish. Budget mablag'laridan foydalanishning shaffofligini oshirishga yordam beradigan ichki auditni rivojlantirish va davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish alohida ahamiyatga ega.

O'zbekistonda auditorlik faoliyatini rivojlantirish istiqbollari Milliy standartlarni ISA bilan yanada uyg'unlashtirish, raqamli transformatsiya va xalqaro

hamkorlikni kengaytirish bilan bog'liq. Ushbu chora-tadbirlar auditorlik xizmatlari sifatini oshirish, investorlarning ishonchini oshirish va mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish uchun zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxatini

1. Chinberdiyev P. L. Theoretical foundations of digitalization of accounting and auditing in Uzbekistan // American Academic Publishers. – 2025. – Vol. 5, № 4.
2. Davlat statistika qo'mitasining 2024 yil ma'lumotlari. – URL: <https://stat.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
3. OECD. Rivojlanayotgan mamlakatlarda audit va me'yoriy-huquqiy baza sifatini oshirish. – 2021.
4. Osiyo taraqqiyot banki. O'zbekistonda davlat boshqaruvi va davlat moliyasini boshqarish bo'yicha mamlakat diagnostik tadqiqoti o'tkazildi. – 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi. 2023 yilgi hisobotlar. – URL: <https://ach.gov.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
6. O'zbekiston Respublikasi hisob palatasi. 2022 yil uchun yillik hisobot. – URL: <https://ach.gov.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat nazorati tizimida strategik va axborot-texnologik auditni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF–100-son farmoni, 10 iyul 2024 yil. – URL: <https://lex.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yuridik shaxslarning ayrim toifalarini majburiy audit qilish to'g'risida"gi 160-son qarori, 31 mart 2022 yil. – URL: <https://lex.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
9. O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2021-yil tahririda). – URL: <https://lex.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
10. O'zbekiston auditorlar uyushmasi. 2024 yil statistikasi va tahlillari. – URL: <https://audit.uz> (дата обращения: 05.06.2025).
11. PwC. Markaziy Osiyo audit bozorini rivojlantirish sharhi. – 2023.
12. Transparency International Uzbekistan. 2023 yilda davlat sektorining shaffoflik darajasi va auditorlik rolining tahliliy sharhi.
13. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC). Xalqaro sifat nazorati, audit, ko'rib chiqish, boshqa kafolatlar va tegishli xizmatlar bo'yicha qo'llanma. – 2023.